

gráfiákban közölve, áttekinthetővé válik és lehetőséget nyújt arra nézve, hogy a tudományos és szépirodalmi törekvésekről általános képet nyerjünk és bizonyos részletkérdések tanulmányozásába elmerülhessünk.

Ebben van Lukács József könyvének is érdeme. A szerző hosszas, nagy türelmet igénylő munkájával hozzásegített a magyar katonai hírlap- és folyóiratirodalom teljes ismeretéhez.

Gyórbíró Jenő

A NAGYSZEBENI SZÁSZ NEMZETI LEVÉLTÁR ÚJABB MUNKÁSSÁGA

Erdély története kutatóinak, nemzetiségre való tekintet nélkül, örömmel kell üdvözölniök minden törekvést, mely ez országrész forrásanyagának megővését, hozzáférhetővé tételét célozza. Ha ugyanis a három erdélyi nemzet valamelyike áldozatokat hoz saját múltjának tisztázása érdekében, éppen az összefonódó szálak következtében, akarva vagy akaratlanul a másik két nép lepergett életének megismerését is munkálja. Bizonyára dőre kísérlet lenne Erdély múltját a benne lakó három népcsoport szerint ormóttan torzokra tördelni, hiszen a másik kettő fejlődésének figyelembevétel nélkül egyik natio sem remélheti önmaga múltjának teljes megismerését.

Az erdélyi múlt oszthatatlanságára legjobb példát a századok óta elzárkózó szászság forrásanyaga szolgáltatja. A szász levéltárak, népük minden önmagánakélese dacára fontos kincsesebányái az erdélyi magyarság és románság történetének is. Meggyőződésünk, hogy a múltban a magyar történeti kutatás nem kevesebb kárát vallotta a szász forrásanyag mellőzésének, mint a szász történetírás a magyar eredmények figyelmen kívül hagyásának. Újrainduló erdélyi kutatásunk feladata tehát felülemelkedni e partikuláris szemléleten, s a teljes forrásanyag magaslátáról törni az igazság megismerése felé. Népi körülzárttság zord valósága és hagyományos, megszokottatlan szellemi kapcsolat a német anyaországgal, indíthatta a szász történetírást a teljes befeléfordulásra és tompíthatta el érzékeit a nem német vonatkozások észlelésére. Természetesen a magyar Erdély-kutatás nem teheti magáévá a szász tudománynak idegenben élő néptestekre jellemző állásfoglalását, hanem — esetleges további elzárkózástól függetlenül — a nemzetiségek feletti teljes megismerésre kell törekednie. Mert így van ez rendjén. Az országban élő idegen néptestek önvizsgálatának eredményeit a fejlődés egészébe beállítani valóban az államalkotó nép feladata és kötelessége. Bár nemzetiségeink életének, határainkon túlra nyuló kapcsolatainknak vizsgálata jelentős munkatöbbletet jelent a magyar kutatásra, vállalása alól mégsem térhet ki és erre kellően fel is kell készülnie.

Különösen a fejlett szász szellemi és tudományos élettel való kapcsolatok fokozottabb kiépítése ígérkezik eredményesnek. Fontosnak érezzük tehát, hogy felhívjuk kutatóink figyelmét a magyar kézen levő levéltárak után legjelentősebb erdélyi forrásanyagot őrző szász levéltárak helyzetében bekövetkezett örvendetes változásokra.

Mintaszerű új rendezésével a szász levéltárügy az Erdélyben egyedül járható útra lépett. Bizonyára a szebeni Szász Nemzeti Levéltár kitűnő új igazgatójának, *Gündisch Gusztávnak*, tulajdonítható az a felismerés, hogy a szász forrásanyag csak úgy óvható meg, ha a régi szász universitas és Szeben város levéltárából alakult Szász Nemzeti Levéltár őrizetébe kerül a szászság zárt népi életével kapcsolatban termelődött minden iratanyag. Ide kerül tehát ezután a szász hivatalok, hatóságok, intézmények, egyesületek, közületek, céhek stb. iratai mellett a szász evangélikus egyház teljes

levéltári anyaga is. A Szász Nemzeti Levéltár munkakörének ezzel a kiterjesztésével a szász élet minden lényeges szervezetének iratanyaga elkerülheti a gondozatlansággal járó pusztulást és megnyílik a tudományos kutatás előtt.

A szebeni levéltárban 1937 óta folyó szorgalmas munkáról annak idején már beszámoltunk.¹ Most a levéltár 1940. évi működése felől kívánjuk tájékoztatni kutatóinkat, s ezzel kapcsolatban az erdélyi magyar levéltári kéréseknel hasznosítható néhány tanulságra óhajtjuk felhívni a figyelmet.²

Az 1940. év eredményei a két levéltáros majdnem állandó katonai szolgálata következtében nem érik el az előzők rendkívüli teljesítményeit, de tanúskodnak az újjarendezés tervszerű folytatásáról. Levéltárunk gyarapodását most elsősorban a szász egyházközségek beszolgáltatott levéltárai teszik. A segesvári egyházkör kivételével mindenünnen befutottak a jelentések az egyházközségi levéltárak állapotáról, s az alábbi egyházak régebbi anyagukat már be is szolgáltatták: Beszterce 1435—1695, Szászkeresztúr (Deutsch-Kreuz) 1598—1698, Daróc (Draas) 1519—1635, Keresztyénsziget (Grossau) 1383—1570, Nagysink (Gross-Schenk) 1466—1589, Nagysajó (Gross-Schoggen) 1593—1627, Gerdály (Gürteln) 1687—1761, Százhalom (Hundertbüchel) 1475—1679, Kissink (Klein-Schenk) 1559—1815, Szászlekenca (Lechnitz) 1581, Keresztyénfalva (Neustadt a. H.) 1494—1668, Rádós (Radeln) 1620—1805, Sellenberk (Schellenberg) 1342—1801, Sárkány (Schirkanyen) 1583—1665, Leses (Schönberg) 1486—1631, Zsitve (Seiden) 1578—1828, Zselidváros (Seligstadt) 1563—1573, Prázsmár (Tarteln) 1675—1713, Baromlak (Wurmloch) 1460—1546.

A Bruckenthal Múzeum kéziratárából kerültek a Szász Nemzeti Levéltárba Kakasfalva (Hahnbach) 1433—1887, Nagydisznód (Heltau) 1453—1753, Fogaras 1597—1840, Prépostfalva (Propstdorf) 1577—1813, Szelindek (Stolzenburg) 1326—1694, Terpény (Treppen) 1433—1651. évből való oklevelei.

Az egyházköri-levéltárak (Landkapitelsarchive) osztyályának gyarapodásából a besztercei egyházkör levéltárának Szebenbe szállított régi állaga emelhető ki. Ennek eredeti anyaga 1435-ben kezdődik és 1700-ig 757 darabból áll. Leíró jegyzéke van. Nagyban növeli a különben is becses levéltár értékét, hogy hozzátartozik *Lieb Imre* (Emericus Amicinus) malomárokai evangélikus lelkésznek a besztercei egyházkör történetére vonatkozó, 1599-ben készített másolatgyűjteménye. E kézirat negyvenkét, 1402—1524 között kelt oklevél másolatát tartalmazza. Közülük 28, többnyire erdélyi püspöki oklevélnek ma már sem eredetije, sem egyéb másolata nem ismeretes. *Körner András* terpényi evangélikus lelkész 1704-ben készült másolatgyűjteménye is több egyháztörténeti vonatkozású oklevél szövegét mentette át napjainkig.³

A besztercei egyházkör levéltára a magyar kutatók különös érdeklődésére számíthat, mert remélhető, hogy a „nagysajói káptalan“-t alkotó magyar református és szász evangélikus egyházközségekre is őriz adatokat. Szintén a Szász Nemzeti Levéltárba került a szászsebesi egyházkör levéltárának első részlete (1683—1700).

A szász evangélikus egyház és nemzetiség azonossága tette lehetővé egyházi levéltárügyük ilyen szerencsés rendezését. Bár a szászok körében egyházi levéltárak letétbehelyezése a Bruckenthal Múzeumba vagy a Szász

¹ Levéltári Közlemények 1940—41: 549—554.

² Beszámolómat a Szász Nemzeti Levéltár 1940. évi jelentése alapján készítettem. (Vö. Siebenbürgische Vierteljahrschrift. 1941: 61—67.). Az utóbbi két esztendő munkájára — sajnos — a legnagyobb utánjálással sem kaptam adatokat, inthogy a Vierteljahrschrift legújabb számai könyvtárunkba nem érkeztek meg.

³ Vö. Archiv d. Verein für Siebenbürgische Landeskunde. 1884: 101, 106—7.

Nemzeti Levéltárba régóta szokásos volt, ez az általános rendezés még sem ment egészen símán. A jelentésekből látható, hogy különösen az egyházközségek, kelletlenül és vonakodva tettek eleget beszolgáltatási kötelezettségüknek. Jóllehet a magyar történetírásnak nem kevésbé értékes forrásai az egyházi levéltárak, sorsuknak a százszokéhoz hasonló rendezésére különböző egyházakra szabdaltságunkban aligha gondolhatunk. Minthogy azonban az egyházi tagozódás erdélyi magyar vonatkozásban elég pontosan követi a nemzetiségit, a római katolikus, református, unitárius és evangélikus egyházi levéltárügy rendezése az egész erdélyi magyarságot érintő kérdés. E levéltárak megvonása, vagy sorsukra hagyása a Királyhágón innen jóval több egy-egy egyház magánügyénél: a magyarság közös szellemi értékeivel való hű, vagy hűtelen sáfárkodással egyenlő.

Tudomásunk szerint eddig csupán a református egyház tett lépéseket levéltárügye korszerű rendezésére. Az alapelvek itt már adva vannak, de szakemberek, megfelelő épületek és a rendező, feldolgozó munkához szükséges anyagi fedezet biztosítása nélkül megnyugtató állapot kialakítása el nem képzelhető. Amíg egyházaink jóakaratói, de egyéb elfoglaltságokkal agyonterhelt érdeklődők által nobile officiumként kívánják múltjuk emlékeit megőriztetni, a mai siralmas helyzetnél jobbat várni hiú ábránd lenne. A kérdés rendezésének szüksége azonban fennáll, s az erdélyi magyar történeti kutatás jóakaratói érdeklődéssel, segíteni akarással várja, hogy mikor nyílnak meg előtte népe múltjának ezek a ma használhatatlan, értékes kincstárjai. Bárhogyan is igyekezzenek az illetékesek a mai lehetetlen állapotot jobbra fordítani, mindenféle rendezésnek legelső és nélkülözhetetlen feltétele az anyagnak jelenlegi őrzőhelyén való számbavétele. A megóvándó iratok mennyiségének, állapotának teljes ismerete alapján lehet aztán majd komolyan mérlegelni a megoldás kínálókozó lehetőségeit.

A Szász Nemzeti Levéltár által a szebeni céhek iratai összegyűjtésére indított vállalkozás szép eredményre figyelmeztet, hogy mennyi a tennivaló és mi minden várható még az ilyen természetű forrásanyag gyűjtése terén. El század első évtizedeiben az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára által kezdeményezett gyűjtés, a gazdag eredmény dacára, hamarosan megakadt, s így éppen magyar polgárságunk, iparosságunk múltjára rendelkezünk a legkevesebb forrással. A mögöttünk levő évtizedek alatt sok céllevelesláda megcsönkulhatott és elpusztulhatott. Ez azonban csak még sürgősebbé teszi a megmaradtak tervszerű felkutatását és biztonságba helyezését. Bár a szászság polgári és a magyarok nemesi életformájának különbözősége megmagyarázza az egyik oldalon a céh, a másik oldalon pedig a családi levéltárak előtérbehelyezését, rendszeres gyűjtéssel azonban bizonyára még tovább növelhető volna a magyar polgári rétegek írásos emlékéanyaga.

Minden elismerést megérdemelnek a szebeni levéltár kezelhetőségét elősegítő regeztázások. Napjaink jellemző tünete ugyanis az ilyen fáradságos, de szinte véglegesnek tekinthető rendet biztosító levéltári munkák általános kerülése. Kár, hogy részletesebben nem ismerjük a Szász Nemzeti Levéltár nem hatósági anyagában folyó munka alapelveit, mert talán tanulhatnánk belőlük a céhlevéltáraknál kétségtelenül sokrétűbb, összetettebb családi levéltáraink rendezése tekintetében. Valóban alig képzelhető el családi levéltáraink minden kutatást kielégítő végleges rendje az elenchusok és indexek folytatása nélkül. Természetesen azonban ezeknek a munkálatoknak már tudományos, nem pedig jogi szempontokhoz kellene igazodniuk.

A Szász Nemzeti Levéltárnak köszönhető több erdélyi kormányhatósági levéltárrésznek a pusztulástól való megóvása. Az abszolutizmus felszámolása után válhattak gazdátlanokká és felejtődhettek Nagyszombenben az

Akten d. Verwaltungsbehörden aus d. österreichisch-

neuabsolutistischen Aera Siebenbürgens 1849—1860. gyűjtőnév alatt kezelt sorozat részei. Örömmel értesülünk az erdélyi kincstári levéltár elpusztultnak hitt egyes részei épségéről is. 1940. év folyamán ideiglenesen rendezték is a kamarai számvétség (officium exactoratus camerale) 1690 (1721)—1877 és a kamarai pénztár (officium solutorium camerale) 1786—1854 közötti, több mint hatvan folyómétert kitevő, Szebenben maradt iratait. Minden elismerésünk a Szász Nemzeti Levéltárné, hogy ezeket a nem szászvonatkozású kormányhatósági iratokat nemcsak megőrizte, hanem rendezése terhére is magára vállalta.

Szemlélnk talán csak a szakembereket győzhette meg, hogy a szász levéltárügy rendezésével olyan kedvező helyzet van kialakulóban, mely a magyar kutatás számára is megtermi a maga gyümölcseit. Ha majd ugyanis a háború és a szásztságot megrázó lelkiválság elmúlik, a teljes forrásanyag összegyűjtése folytán a szász történetírás fellendülése várható. Ez pedig éppen úgy hasznára lesz a magyar Erdély-kutatásnak, mint ahogy a szász levéltárügy megnyugtató rendezése is nagyban munkálja a két nép közötti történeti kapcsolatok alapos megismerését és e föld múltjának minél teljesebb feltárását.

Jakó Zsigmond

BESZÁMOLÓK AZ ERDÉLYI LEVÉLTÁRAK JELENLEGI ÁLLAPOTÁRÓL

Az erdélyi történeti kutatás különösen nagy hátrányát látja annak, hogy nem rendelkezik kellő áttekintéssel levéltári forrásanyaga felől. Az első világháború előtti kor érzéketlensége és az idegen uralom okozta változások a Királyhágón innen ma már bizonytalan értékűvé teszik a Magyar Történelmi Társulat erdélyi vándorgyűlései alkalmával készült jelentések adatait.¹ Az azóta lefolyt több mint fél évszázad alatt, különösen a román földbirtok-reform következtében, családok s velük együtt levéltárak egész sora ment tönkre. Az 1916. évi román betörés, majd a forradalom pusztításainak is több magánlevéltár áldozatul esett. Csak valamivel mondható szerencsésebbnek a törvényhatósági levéltárak helyzete, mert a román uralom többnyire képzetlen „levéltárosai“ hozzá nem értésükkel sok esetben maguk lettek a gondjukra bízott iratanyag sírásói. A vándorgyűlési bizottságok beszámolóinál alig nyújtanak több támaszpontot az 1930-ig csak műzeális vagy könyvtári gyűjteményekkel foglalkozó Magyar Minervának az 1918-as összeomlásig történt változásokból vajmi keveset tartalmazó szűkszavú közlései.² Ezekből legfeljebb csak az állapítható meg, hogy a korábban vidéken őrzött levéltárak közül időközben melyek kerültek be a Magyar Nemzeti Múzeum vagy az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárába. A román uralom alatt történt változásokról azonban még ennyi tájékoztatással sem rendelkezünk.³

¹ A Magyar Történelmi Társulat Erdélyben Kolozsvárott (1868), Marosvásárhelyt és Segesvárt (1879), Déván, illetve Hunyad megyében (1887), Máramarosszigeten és Nagybanynán (1889) tartott vándorgyűléseket. A helyi levéltárak átvizsgálására kiküldött bizottságok jelentései a Századok az évi folyamához csatolt vándorgyűlési külön számban olvashatók.

² *Magyar Minerva*. A magyarországi múzeumok és könyvtárak ezimkönyve. Budapest. I. (1900).

³ Nem tekinthető ilyennek *Lupaş János* kimutatása, mert *Thalóczy Lajos* 1885. évi adatainál (Századok 1885.) újabbakat nem tartalmaz (*Un tablou statistic-al arhivelor judeţene şi oraşeneşti din Transilvania*. Revista Arhivelor I. 73—70. 1.). *Metesz István* alábbi cikkei néhány levéltár pusztulásáról beszámolnak ugyan, általában azonban a régi magyar adatfelvételre támaszkodnak (*Arhivele din Ardeal după războiu*. Revista Arhivelor I. 85—87. 1. *Arhivele istorice româneşti din Budapesta*. Uo. III. 50—62. 1.). Egyedül *Milota I.* cikke tájékoztat Temesvár, Karánsebes, Lugos és Oravica levéltárainak mostani helyzete felől. (*Arhivele Banatului*. Revista Arhivelor. III. 79—93. 1.).